

משרד החינוך
המינהל הפדגוגי
אגף בכיר השירות הפסיכולוגי ייעוצי
היחידה לקידום אקלים חינוכי מיטבי וצמצום אלימות

כף יוט אחד התמודדות חינוכית-טיפולית עם בעיות התנהגות בגן, בכיתה ובבית הספר

מודל רב ממדי לאקלים וניהול כיתה על תהליכים פרואקטיביים, למען קידום אקלים מיטבי בכיתה¹

המושגים "אקלים וניהול כיתה" מתארים את האווירה הלימודית, הרגשית והחברתית הנוצרת באינטראקציה בין המורה, התלמידים, החומר הנלמד וגורמים נוספים. בבסיס המושגים עומדות תפיסה ומיומנויות, המסייעות בהובלת הכיתה להשגת המטרות הלימודיות, הרגשיות והחברתיות שהציבו מערכת החינוך והצוות החינוכי, בכל מוסד ומוסד. הפעולות והמהלכים לקידום אקלים ולניהול כיתה מיטבי, מתקיימים במטרה לפתח רווחה נפשית, מוטיבציה ופניות ללמידה בקרב כל באי הכיתה.

אתגרי "אקלים וניהול כיתה" עומדים בראש מעייני אנשי החינוך ונמצאו כבעלי השפעה משמעותית על תחושת המסוגלות, שביעות הרצון והרווחה הנפשית של הצוות החינוכי. מורים רבים מציינים "קשיים בניהול כיתה" כסוגיה מרכזית המטרידה אותם בשנות ההוראה הראשונות שלהם ומהווה גורם לחוסר שביעות רצון ולשחיקה.

מדדי "אקלים וניהול הכיתה" נבדקים בשאלוני המיצ"ב ומהווים מרכיב חשוב בהערכת היעילות והצמיחה בארגון החינוכי. נתונים אלו משמשים כמסד נתונים המסייע בבניית תכנית התערבות אקלימית בית ספרית, כיתתית ובמידת הצורך גם קבוצתית. במיצ"ב אקלים קיימת התייחסות לסוגיה זו גם במדד המסכם: "התנהגות נאותה של תלמידים בכיתה". מדד זה מתייחס למצבי רעש ואי סדר בכיתה המפריעים ללמידה, אירועי התחצפות למורים, גילויי יחס מכבד למורים וזמן התחלת השיעור לאחר שהתלמידים מפסיקים להרעיש.

על פי נתוני מיצ"ב אקלים תשע"ח בישראל, כמחצית מתלמידי ה'ו' (53%) ומעט יותר משליש מתלמידי ז'-ט' (39%) ותלמידי י'-א' (40%), דיווחו כי הלימודים בכיתות מתאפיינים בהתנהגות נאותה של תלמידים. לאורך השנים ניתן לזהות מגמת שיפור במדד המסכם

¹ נכתב על ידי:

עינב לוק, מנהלת אגף בכיר השירות הפסיכולוגי הייעוצי
הילה סגל זדביל, מנהלת היחידה לאקלים מיטבי וצמצום אלימות בשפ"

"התנהגות נאותה של תלמידים בכיתה", בבתי ספר דוברי עברית - בשלוש שכבות הגיל. בבתי ספר דוברי ערבית, לעומת זאת, נרשמה ירידה ניכרת במדד, בכל שכבות הגיל.

האקלים הכיתתי מושפע באופן דרמטי מגילויי הופעת קשיי ההתנהגות. בה בעת, ההתמודדות החינוכית עם אותם קשיים מושפעת מהאקלים הכיתתי. היזון חוזר זה משמש בסיס לנקודת מבט רב ממדית על נושא המשמעת והסדר הכיתתי. מאמר זה מבקש להציע מהלכים חינוכיים וגישות התערבות אשר מציבים במרכז התהליך פעולות וצעדים לקידום סדר ומשמעת בכיתה. ייחודם של המהלכים שיוצגו לעייל הוא בהיותם מושתתים על תפיסה רב ממדית. תכניות אשר שוזרות, לצד המיומנויות הלימודיות הנדרשות, התייחסות לרבדים נוספים – רגשיים, קוגניטיביים, חברתיים, משפחתיים, גופניים, רוחניים וכמובן, לדינמיקה הבין אישית המתרחשת ללא הרף בכיתה ומחוצה לה ומשפיעה רבות על אקלים הכיתה.

התפיסה הרב ממדית של אקלים וניהול כיתה, מומחשת באמצעות [מודל הסטנדרטים לאקלים חינוכי מיטבי](#) (ראה נספח). שבעת הסטנדרטים מאפשרים לאיש החינוך להתבונן על האקלים הכיתתי מנקודות מבט שונות ומשלימות, תוך התייחסות לתהליכים המתרחשים לאורך כל היום, על ידי כלל שותפי התהליך החינוכי, במרחבי החיים השונים (פיסי ווירטואלי).

בעזרת המודל ניתן להתבונן על האקלים הכיתתי מנקודות המבט הבאות: (1) מוגנות, בטיחות ובריאות; (2) תקשורת בין-אישית וקשר בין באי בית הספר; (3) למידה רגשית ולמידה חברתית – כישורי חיים וחינוך חברתי; (4) אקלים לימודי; (5) מתן מענה דיפרנציאלי בבית הספר לתלמידים בעלי צרכים ייחודיים; (6) יחסי גומלין בין בית הספר להורים ומכוונות לקהילה; (7) טיפוח הסביבה הפיזית של בית הספר.

להלן נדגים את השימוש במודל בתחום **אקלים כיתה**, בעזרת שני סטנדרטים. יש לציין כי על מנת לקדם באופן רב ממדי את האקלים הכיתתי, הכרחי להתבונן ולפעול בו זמנית בכל שבעת הסטנדרטים:

הסטנדרט המתייחס **ליחסים, לקשר ולתקשורת בין אישית** כולל את היחסים בין כלל באי הכיתה, המתרחשים לאורך כל היום ובכל המרחבים "ומתנקזים" לרגע נתון במהלך שיעור. על אותו רגע נתון משפיעים מעגלים רחבים, החל משלב תכנון הרכב הכיתה, בניית הקשר והיחסים באופן פרואקטיבי טרום הכניסה לכיתה, ביסוס האמון עם ההורים והתלמידים ויצירת תחושת שייכות לכיתה כקבוצה חברתית. בעזרת הסטנדרט ניתן להסביר תופעות התנהגותיות כגון - קשיי התנהגות, אי שקט, שקט, התרחשות או אינטראקציה בכיתה, תוך הבנה מעמיקה של הסיטואציה המתרחשת "כאן ועכשיו" ומתוך התבוננות בכלל ההיבטים המתכנסים אל תוך השיעור.

הסטנדרט המתייחס **לטיפול הסביבה הפיזית** נמצא משמעותי גם ברמה הכיתתית וגם ברמה המוסדית. תכנון הכיתה ועיצובה, יצירת מרחב אישי מזמן לתלמידים, ישיבה בקבוצות, ישיבה בשורות או בצורת ח', שמירה על ניקיון ושיתוף התלמידים בהיבטים הללו. כל אלו מהווים מרכיבים משמעותיים באווירה הנוצרת בכיתה. אווירה המאפשרת התפתחות אישית, חברתית ולימודית, הן של המורה והן של התלמידים. סביבה נאה, מטופחת ומאורגנת מעבירה מסר של יציבות ומכבדת את באיה.

העבודה על "אקלים וניהול כיתה" מתבססת על הנחת עבודה שמדובר בתהליך מורכב ומתמשך, הכולל היבטים פדגוגיים, קוגניטיביים ורגשיים, ואשר מדגישה את מקומו של המורה כמנהיג הכיתה. הפעולה לקראת שיפור "אקלים וניהול כיתה" מחייבת בניית תכנית התערבות הכוללת מגוון היבטים כגון - חזון, תכנון, התבוננות מערכתית ופעולות פרו-אקטיביות. על ההתערבות להיבנות תוך כדי למידה והתבוננות מתמדת על תהליכים גלויים וסמויים, ישירים ועקיפים: תהליכים המתרחשים בכיתה ומחוצה לה, לפני, בזמן ולאחר השיעור, בין הנוכחים בכיתה ובין גורמים שאינם נוכחים.

פעמים רבות עולה המשאלה לקדם "אקלים וניהול כיתה" באמצעות רכישת כלים ומיומנויות ספציפיות של ניהול שיעור. המחקר והניסיון מעידים כי קיימת חשיבות ברכישת כלים, אך לא די בכך. נדרשת "תשתית" רחבה של תפיסה ועמדה חינוכית הרואה במורה דמות מנהיגה, מגדלת ומעצימה, שבכוחה להוביל תהליכים מערכתיים ופרטניים לקידום רווחה נפשית ולמידה משמעותית של באי הכיתה.

מורים המובילים תהליכים מורכבים אלו, זקוקים לליווי ותמיכה שיאפשרו להם צמיחה והתפתחות מתמדת. חשוב עד מאוד שמוסדות החינוך יראו במורים "הון אנושי" ויקדישו משאבי זמן ומקום ללמידה, לרפלקציה, לצמיחה ולהתפתחות תחושת המסוגלות בקרב הצוות החינוכי.

מודל רב ממדי לקידום אקלים וניהול כיתה

המודל הרב ממדי ממשיג את ההיבטים הנדרשים מן המורה והמוסד החינוכי לשם קידום "אקלים וניהול כיתה", המתנקזים למפגש המתקיים בכל שיעור. המודל מתייחס להיבטים שיש לקדם באופן פרואקטיבי, להתנהלות בזמן שיעור ולתהליכי הלמידה והרפלקציה של הצוות לאחר השיעור, באופן מתמשך וקבוע. המודל המוצג להלן מדגיש כי שלושת חלקיו הכרחיים ומתנהלים באופן מערכתי וסימולטני המתאים לצרכים המשתנים.

תהליכים פרואקטיביים ליצירת תשתית המאפשרת אקלים וניהול כיתה מיטבי

א. **יחסי מורים-תלמידים** – היחסים בין המורה לתלמידיו נרקמים כבר בשלבים הראשונים של שיבוץ המורה לכיתה כמחנך או כמורה מקצועי וממשיכים להתקיים במרחבים שונים, על פני רצף היום ולאורך זמן. בכוחו של המורה, המנהל את מערכת היחסים הנבנית והמתהווה, לייצר קשר פרואקטיבי, מיטבי והדרגתי עם התלמיד. הקשר נבנה באמצעות שיח אישי וקבוצתי, באמצעות פעולות יזומות להעמקת ההיכרות כגון: ביקור בית, מפגש לא פורמלי, מענה לפתרון בעיות של התלמיד, העברת מסר של קרבה ואכפתיות ועוד. ביסוס הקשר באופן פרואקטיבי ייצר חיבור אישי, שיאפשר גם בזמן השיעור הבנה הדדית, תחושת קרבה ורגשות חיוביים לתהליך הלמידה. תשתית היחסים הזו היא אחד הבסיסים המרכזיים לאקלים כיתה מיטבי.

א. **יחסי מורים-הורים** – תשתית היחסים בין המורה לתלמיד קשורה קשר הדוק ליחסים המתקיימים עם הוריו. גם על מערכת היחסים הזו אחראי המורה. "שותפות חינוכית" עקבית בין המורה להורים השפעה חיובית מובהקת על הישגי התלמידים, על רווחתם הנפשית ולענייננו, גם על התנהלותם בזמן השיעור. תחושות הצוות החינוכי וההורים, בין אם הן חיוביות או שליליות, "מחלחלות" ומשפיעות על החוויה הרגשית של התלמיד, על העמדות שלו כלפי בית הספר ועל התנהלותו הלימודית וההתנהגותית. תלמידים, אשר זוכים ללמוד ולגדול בתוך שתי מערכות המצויות בהידברות ונוהגות זו כלפי זו בפתוחות ובכבוד, הם בעלי חוויה חיובית בלמידה ותחושת אמון ומוגנות בכיתה. שותפות חינוכית במיטבה מאפשרת לצוות החינוכי לחוש מוגנים ומכובדים ובה בעת מאפשרת להורים לחוש רצויים חשובים ומעורבים בתהליך החינוכי של ילדם. השותפות החינוכית עם ההורים מיושמת כרצף של קשרים ויחסים, התנהגויות ומגעים, המהווים חלק מאותה "תשתית" עליה נבנית גם הלמידה בכיתה.

ב. **יחסים בין התלמידים והגברת תחושת השייכות** - אחד המרכיבים ההכרחיים בטיפול האקלים הכיתתי ובניהולה הינו השקעה בבניית היחסים בין התלמידים בכיתה. השקעה במערכות היחסים ביניהם ובפיתוח אמפתיה, התחשבות, נדיבות, מיומנויות חברתיות ואחריות חברתית. יחסים חברתיים המאופיינים בחוויית קשר, קרבה, כבוד ואמפתיה לאחר, מאפשרים לפרט לבטא את מחשבותיו ורגשותיו באופן מלא ואותנטי, מאפשרים גמישות מחשבתית והבעת עניין, מעניקים ללומד את החירות להיות מעורב בלמידה ואף להרחיב את רפרטואר המחשבה והיצירתיות. תחושת שייכות וקשר עשויה להעניק לתלמיד תחושת נינוחות ומוגנות, להשפיע לטובה על רווחתו הנפשית ומכאן גם על התנהלותו הלימודית.

ג. **ביסוס סמכות חדשה של המבוגר המשמעותי** – סמכות המורה בכיתה מאפשרת סדר ותורמת לתחושת מוגנות וביטחון. מורה סמכותי בכיתה משמעו "סדר ידוע מראש", ציפיות גלויות המובילות להתנהגות רצויה ומקובלת ויכולת להשיב את הסדר על כנו גם במצבים שבהם הסדר מתערער בשל התנהגות לא מתאימה. סוגיית "הסמכות המורית" לצד "הסמכות ההורית", נחקרה בעשורים האחרונים ואף הוגדרה מחדש. פרופ' חיים עומר מתאר כיצד בעבר "הסמכות המורית" נתפסה כסמכות ברורה ולא מעורערת כפועל יוצא של סטטוס המורה והגדרת תפקידו. אותה סמכות עבר תרה אחר ציות והייתה בלעדית ומוחלטת אל מול תלמידים והורים כאחד. כתגובת נגד לאותה סמכות נוקשה, התפתחו תפיסות שבקשו לבטל את האמונה כי ללא סמכות לא תתאפשר צמיחה מיטבית של הילדים. בשני העשורים האחרונים, התפתחה הבנה ברורה של חוקרים ומחנכים כי נדרשת סמכות, אולם זו צריכה להיות "סמכות חדשה". סמכות המבוססת על עמדה פנימית ברורה, המקיימת שיח ודיאלוג עם התלמידים ובעיקר כזו המזמינה שתוף פעולה יצירתיות ויוזמה במקום ציות.²

ד. **חיזוק ההיבטים הרגשיים בתהליכי הוראה למידה** - הגברת המודעות להיבטים הרגשיים בתהליכי ההוראה והלמידה בכיתה, תורמת להיווצרות רגשות חיוביים בלמידה, להגברת המוטיבציה, לשיפור תחושת המסוגלות ומחזקת את ההתמודדות עם קשיים, הן בקרב התלמידים והן בקרב המורים.

ה. **הקניית נורמות התנהגות ברורות** – מרכיב חשוב נוסף ביצירת התשתית ל"אקלים וניהול כיתה" הוא הגדרת נורמות התנהגות מצופות וברורות וביסוסן, לצד הצבת גבולות להתנהלות בזמן שיעור ומחוצה לו. הגדרת נורמות ההתנהגות צריכה להיבנות בתחילת שנת הלימודים ולהיות נוכחת בגלוי לאורך כל השנה ובכל שיעור באופן שיטתי ועקבי. תהליך זה נעשה באופן מיטבי עת הוא מתבצע בשיתוף עם התלמידים, תוך הסברת הרציונל ותוך הצבת גבול הוגן, מידתי ומכבד במצבי אי עמידה בנורמה.

ו. **הקניית מיומנויות והרגלי למידה בכיתה** - הקניית מיומנויות למידה והרגלי למידה היא אבן היסוד ללמידה ולאקלים כיתה, בדגש על מיומנויות והרגלים המותאמים באופן אישי לכל תלמיד, כגון: עבודה עצמית, עבודה בקבוצה, התארגנות לשיעור ועוד. למידה מותאמת, אשר מתבצעת בהלימה לנטיות לבו של התלמיד, תוך שהיא לוקחת בחשבון את חוזקותיו כמו גם את חולשותיו, מאפשרת לתלמיד לחוות חוויית מסוגלות. כאשר מקנים לתלמידים הרגלי למידה יעילים וברורים המותאמים להם, הם חווים

² מוזמנים לצפות בסרטון של המכללה האקדמית "הרצוג" [מבוא פרופ' חיים עומר](#)

תחושת יציבות, יודעים למה לצפות ומצליחים לזהות התקדמות. מענים אלו ודומיהם מסייעים בצמצום תחושת חרדה, מפחיתים חשש מכישלון ומורידים צורך בפיתוח הגנות התנהגותיות מסוג הימנעות, הפרעה או זלזול, אשר פעמים רבות משמשות כמסך עשן להסתרת תסכול לימודי מתמשך.

ז. **הקניית עקרונות לניהול שיח רגשי ולניהול קונפליקטים** – תרבות כיתתית של ניהול שיח רגשי, העוסק באופן פרואקטיבי בסוגיות שרלוונטיות לתלמידים, תורמת רבות לאקלים החינוכי. בשיעורי "כישורי חיים", לצד השיח הרגשי המובנה חשוב שיתקיים גם שיח רגשי אקטואלי המתייחס לאירועים מזדמנים (ברמה הכיתתית או ברמה קהילתית). גם עת השיח נוצר באופן ספונטני, מגדירים עבור התלמידים את הכיתה כמרחב משמעותי, דינמי אך מוגן. מצבי קונפליקט כיתתיים, שאינם מנוהלים באמצעות שיח מכבד, פוגעים באופן משמעותי באקלים הכיתה וביכולת לנהל שיעור מיטבי.

ח. **המרחב הפיזי של הכיתה** - כיתה נקייה, מסודרת ומטופחת לעילא ולעילא, אשר תלמידיה מודעים היטב ל"סטינג" הברור של השיעורים, המשימות, החוקים, משמשת כ"מקום בטוח" בו אפשר לחוש מוגנים. במרחב פיזי ובינאישי מאורגן וצפוי ניתן מעט להוריד הגנות ולהתמסר לחוויית ה"יחד" של הלמידה והחיברות.

ט. **תכנון הלמידה והשיעור** – תכנון שיעור הוא משאב עוצמתי בידי המורה. מורה שמגיע לשיעור עם הבנייה ברורה של תכנית השיעור, מטרותיו, מהלכיו וחומריו חווה תחושת בטחון ומקרין אותה. מורה שיודע מראש על תלמידים שזקוקים למענים ייחודיים וטורח ומשבץ בתכנית השיעור שלו מענים אלו עבורם, מיצר מראש אווירת עשייה ועבודה, יחס אישי והתאמה. תכנון שיעור מראש הוא בסיס עוצמה חינוכית. נדיר שמורה אשר מגיע מתוכנן, מאורגן ובקיא בשיעור כמו גם בצרכי תלמידיו, יקלע לאירועי משמעת קשים. פדגוגיה המקדמת מוטיבציה ומסוגלות, טקסים ושגרות, הוראה מגוונת ודיפרנציאלית המותאמת למציאות המשתנה. תכנון מראש אף מאפשר למורה גמישות ויכולת לזוז מהמתוכנן ולא לתר לפי הנדרש, בלי לחוות אובדן שליטה.

התנהלות בזמן שיעור

השיעור הינו יחידת הזמן, המקום וההקשר העיקרית בה ניכרת השפעתו הרחבה של האקלים על תהליכי ההוראה-למידה. במהלך השיעור נדרש המורה להתגמש, לאלתר, להגיב, להתעלם, לקבל החלטות ולתפקד תוך כדי שהוא ממלא את משימתו העיקרית והיא – ללמד. למורה תפקיד מרכזי בניהול הכיתה ובהתמודדות עם מצבים מורכבים במהלך השיעור. מורה במיטבו מנהל את הכיתה והשיעור כאסטרטג מודע, אשר משכיל לנוע בין המתוכנן והמובנה לבין המתרחש והמשתנה.

נבקש להדגים כלים, מיומנויות ואסטרטגיות לניהול כיתה מיטבי:

- **איפוק ומניעת הסלמה – "השהיית תגובה" או "להכות בברזל בעודו קר"** – מודל "הסמכות החדשה", מאת פרופ' חיים עומר, מציע למורה להימנע מהפעלת כוח, גם כאשר התלמיד פועל בצורה כוחנית. עומר טוען כי על המורה לפעול באופן חד צדדי הן בהימנעות מאלימות והן בחיפוש אחר דרכים לצמצם את ההסלמה, מבלי להיגרר ל"מעגל קסמים" של מאבקי כוח. בהקשר זה ניתן להדגיש מושג נוסף: **"השהיית תגובה"** כמושג המגלם את הפרקטיקה הנדרשת במצבי קונפליקט. היכולת להפגין נחישות מבלי להסלים, משחררת את המורה מהצורך לענות באופן קולני ומידי להתנהגות השלילית של התלמיד ובמקום זאת הוא בוחר להגיב בצורה החלטית אך מושהית ובלתי מסלימה. תודות ל"השהיית תגובה" מתחזקת סמכות המורה והוא זוכה להקלה רגשית. המחקר מראה שרכישת "מיומנויות למניעת הסלמה" מחזקת את חוויית המסוגלות של המורה ואת יכולתו לנהל שיעור באופן מיטבי. "השהיית תגובה" היא מיומנות נרכשת, שמטרתה להגביר את יכולת השליטה של איש הצוות החינוכי בתגובה שלו גם במצבים מורכבים. עצירה כזו מאפשרת למורה לבחור תגובה מתאימה לא מתוך הסערה הרגשית אלא מתוך שיקול דעת ושליטה עצמית.

- **חבירה לתלמיד עם בעיות ההתנהגות ובניית ברית של אמון** – קיימת חשיבות רבה לאופן בו מתנהל הקשר בין המורה לבין התלמיד עם קשיי ההתנהגות. קשר זה חשוב ומרכזי בהתנהלות היומיומית, בדיאלוג עם ההורים ובפעילות המתקיימת מחוץ לכיתה, ויש לו משנה חשיבות במהלך השיעור ובתהליך הלמידה עצמו. קשיי התלמיד באים לידי ביטוי בשיעורים, נוכח הדרישות, הלחץ החברתי והפחד מכישלון. השיעור הינו "הבמה" שעליה מנהל המורה את הדיאלוג שלו עם התלמידים, ולתגובותיו כלפיהם במהלך הלמידה יש השפעה מכרעת על היחסים בינם ועל חוויית הלמידה של התלמידים. במאמר³ העוסק בתגובות מתאימות לבעיות התנהגות בכיתה, מציעה פרופ' דהאם אסטרטגית התערבות עם בעיות משמעות וקשיי התנהגות בשיעור. לאסטרטגיה שלושה עקרונות מנחים: 1. יש להגיב לבעיות משמעות והתנהגות בצורה מותאמת מבלי שייפגע רצף הלמידה והשיעור 2. יש להגיב תגובה שלא תפגע במערכת היחסים של המורה עם התלמיד 3. יש להגיב תגובה שתשמור על כוחותיו ומשאביו הפיסיים והרגשיים של המורה. ההתערבות כוללת שלב מקדים לשיעורים הכולל בניית "קואליציה" עם התלמיד באמצעות הטרמה של החומר הנלמד, והגדרת תמונות ופתקים עם התלמיד, שיהיו מעין "שפה משותפת",

³ "Responding to Minor Misbehavior through Verbal and Nonverbal Responses". D'Haem, Jeanne

סייעו לתלמיד במצבים בהם הוא מתקשה במהלך השיעור ויהוו בעת הצורך חלופה לשימוש בהתייחסות ורבליית, שעשויה לקטוע את רצף הלמידה של כלל התלמידים ובמקרים מסוימים גם לפגוע במערכת היחסים שבין המורה לתלמיד. הכוונה היא למעין כרטיסיות אותן מניחה המורה על שולחנו של התלמיד במצבים בהם הוא מתקשה ללמוד. הכרטיסיות כוללות **תמונות** של התלמיד במצבים חיוביים או **פתקים** הכוללים הנחיות לתלמיד בנוסח: "אני רוצה לראות אותך ממשיך לעבוד", "אתה רשאי לבקש עזרה מתלמיד אחר". בהנחיות יש הימנעות מעמדה שיפוטית או שלילית והן מתמקדות בחזרה לתפקוד. התכנית מופעלת כך שבשלב הראשון המורה מגיב באופן מידי ולא ורבלי ובאמצעות התמונות או הפתקים מתזכר את התלמיד עד 4 או 5 פעמים. במידה ולאחר אותן תזכורות/ורמזים ההתנהגות הלא רצויה עדיין נמשכת, המורה עובר לשלב השני שהוא תגובה ישירה הכוללת תגובה ורבליית, כולל רמיזה על ההשלכות הכרוכות בהתנהגותו, ובמידת הצורך אף שימוש בכלים נוספים כמו שיחה עם ההורים ועוד. ההתערבות כוללת גם שיח אחרי השיעור: שיחה אישית, שימוש בשפת גוף המשדרת קרבה ומסר שמדובר בקשיים שיחד ניתן לפתור אותם, וסיום השיחה בחיזוק חיובי ובהגדרת תמונות ופתקים נוספים שסייעו לתלמיד בשיעורים הבאים. התערבות זו, כפי שהיא מובאת כאן בקצרה, לוותה כאמור במחקר. כלל המורים במחקר דיווחו על כך שהטכניקה של התמונות והפתקים היא טכניקה יעילה, 59% מהמורים דיווחו על עלייה בתחושת המסוגלות ועל יותר ביטחון בהתמודדות עם משמעת בכיתה וכ-80% מהמורים דיווחו על התרומה של ההתערבות ליצירת מערכת יחסים טובה יותר עם התלמידים.

- **ניתוח התנהגות** - הגישה ההתנהגותית מניחה שכל התנהגות היא נרכשת ונלמדת. על פי גישה זו אנו לומדים התנהגויות חדשות באמצעות התניה, מהתבוננות באחר ומחיקוי. בספרן "ניהול כיתה - כלים לעידוד התנהגות נאותה במסגרת החינוכית"⁴ מדגישות אורנה מידן וחגית ארי-עם כי "**פירוק של התנהגות גלויה למרכיבים, עשוי לסייע בשינוי התנהגות.** הפירוק הוא לשלושה חלקים: החלק המקדים להתנהגות הגלויה – החלק של ההתנהגות הגלויה – והחלק השלישי המתייחס לתוצאת ההתנהגות. באמצעות "פירוק" מלאכותי של ההתנהגות למרכיביה, זיהוי כל אחד מהחלקים ובידודו, ניתן לקיים התערבות שבכוחה להשפיע על ההתנהגות הלא רצויה ולשנותה או לחילופין, לחזק ולהמשיך התנהגות רצויה. על פי ארי-עם ומידן התערבות התנהגותית

⁴ אורנה מידן וחגית ארי-עם "ניהול כיתה – כלים לעידוד התנהגות נאותה במסגרת החינוכית"

פירושה "לשנות את הסביבה". היינו, לשנות את מה שקורה לפני הופעת ההתנהגות או בעקבותיה, ובכך לשנות את ההתנהגות עצמה.

בהתנהלות השוטפת של המורה בכיתה, ולא תמיד במודע, המורה מחזק התנהגויות שונות. הוא עושה זאת באמצעות מתן או אי מתן תשומת לב, בהתייחסות ישירה ומילולית וגם באופן עקיף שאינו מילולי. המודעות לחיזוקים הנ"ל ולמידת כלים לניתוח התנהגות, יסייעו ביישום התנהלות נכונה המשפיעה על הפרטים בכיתה ועל הכיתה כולה ויקדמו התנהגות רצויה ומקובלת ואקלים כיתה חיובי. יכולת המורה לשים דגש על התנהגויות חיוביות ולזהות מה מייצר מוטיבציה להתנהגות חיובית מסייעת מאוד בניהול הכיתה.

חשוב לזכור כי "סוגיית החיזוקים" היא רגישה ומורכבת ויש לעשות בה שימוש מושכל. כך למשל יש להגדיר מראש עם התלמידים על מה יוענק חיזוק ואיזה, חשוב לא "לשחוק" את החיזוקים ולתת אותם רק במצבים שהוגדרו, לצד זאת יש חשיבות לכך שהחיזוקים לא יהיו חומריים בלבד או אישיים בלבד אלא גם רגשיים וקבוצתיים. חיזוקים כגון אלו יסייעו בחיבור ובקשר הבין אישי שבין המורה לתלמידים ובקשרים שבין התלמידים עצמם. בכל הקשור לעיצוב ולניתוח התנהגות חשוב להתייעץ עם מנתחי התנהגות המומחים הפועלים במתי"אות ובשפ"חים.

רווחה נפשית והגברת המסוגלות באמצעות תהליכי ליווי תמיכה ורפלקציה "אקלים חינוכי וניהול כיתה" דורשים מהמורה משאבי עשייה, רוח ונפש. תפקיד ההוראה הינו תפקיד המבוסס על נתינה, מחויבות לזולת, מכוונות לצרכי התלמיד ואחריות עמוקה כלפי כל תלמיד ותלמיד. המורה, הנדרש למשימה זו, שואף כל העת להבנות אקלים כיתה יעיל ומיטיב למען כל באיה. המאמצים המושקעים בבניית האקלים ובתכנון הניהול הם אין סופיים. מדי יום ביומו מתכנן המורה, מתאים את צעדיו, מחשב מהלכים ונדרש להתמודדויות מורכבות. על מנת לסייע לו להיות "המיכל המכיל והמקצועי" שבהשראתו מתאפשר האקלים המיטבי ושבזכותו מתנהלת הכיתה על מי מנוחות, יש לתמוך ללא הרף במורה עצמו.

על המערכת לשאוף להעניק למורה תהליכי ליווי, סופרויז'ן, תמיכה והיוועצות. מהלכי תמיכה אלו צריכים להתקיים לאורך כל שנות עבודתו. **על הארגון החינוכי לבנות מעני תמיכה קבועים:**

תמיכה אישית וקבוצתית מונחית, במסגרתה יכול המורה לשתף בקשיים, במצוקות וברגשות מורכבים, להרגיש מובן, לזהות חוזקות ולהעמיק את תחושת המסוגלות המקצועית.

היוועצות קבוצתית אשר בעזרתה יכול המורה לעזור ולהיעזר בעמיתים, לשם התבוננות רפלקטיבית על מהלכי ההוראה שלו, לשם העמקת תובנות ולמען מציאת פתרונות נוספים לאתגרים עמם הוא מתמודד בהוראה.

ליווי אישי, שיחות אישיות עם היועצת, הפסיכולוגית, הרכזת או המנהלת, **תצפיות עמיתים, משובי עמיתים, היוועצות עמיתים** ועוד מעניקים למורה תחושת סולידריות, מעמיקים את תחושת השייכות ומאפשרים לו לחוש מוגן, שייך ומשמעותי, בדומה לחוויה שהוא שואף כל העת להעניק לתלמידיו.

אקלים חינוכי וניהול כיתה משגשים בתהליך מקביל לאקלים הוראתי ולניהול מיטבי של צוות החינוך. רווחת המורה משפיעה באופן ישיר על רווחת הכיתה ועל אקלים הכיתה והשקעה ברווחתו מבטיחה שיפור משמעותי הן במדדי האקלים והן שביעות הרצון שלו.

מעשה האמנות לקידום "אקלים וניהול כיתה"

על פני כל אחד מההיבטים שתוארו לעיל, ניתן לתאר את התנהלות המורה כ"תנועה" על פני רצפים, הנדרשת ליצירת אקלים וניהול כיתה מיטביים:

- בין תכנון לבין גמישות ומענה ל"כאן ועכשיו"
- בין מיקוד בפרט לבין מיקוד בכיתה
- בין דרישה להישגים לבין מיצוי אישי של התלמיד
- בין הכלה לבין גבולות
- בין תגובה ישירה ומידית לבין תגובה עקיפה והשהיית תגובה
- בין "דלתיים סגורות" לבין ציבוריות ופומביות

רצפים אלו ממחישים את "מעשה האמנות" הנדרש מהצוות החינוכי בבואו לנהל כיתה מגוונת ובעלת צרכים משתנים. התנועה על פני הרצפים מדגישה את הצורך בבחירת הדרך ובקבלת החלטות בכל רגע נתון, הצורך בהפעלת שיקול דעת, בוויסות, בגמישות, במינון מותאם ובהבנה כי לכל התנהלות פרטנית וקבוצתית המתרחשת על פני "במת הכיתה" השלכות רבות על התלמידים והמורה.

לדוגמא, הציר המתייחס ל"דלתיים הסגורות" לעומת ה"ציבוריות והפומביות" מדגיש את אותה "במה כיתתית" עליה ניצב המורה כאשר מצד אחד הכיתה והמורה מתנהלים כקבוצה סגורה בעלת דינמיקה פנימית ייחודית ומהצד האחר לכל התנהלות בכיתה יש קהל והדים

פומביים וציבוריים שהמורה צריך לקחת בחשבון ואשר משפיעים על תהליך ההוראה – למידה.

באמנות, כמו באמנות, מה שמאפשר בסופו של דבר את היצירה הינו חוויית החירות והאוטונומיה של היוצר (לענייננו, המורה) לפעול בכיתה מתוך נאמנות לערכיו, מתוך אותנטיות והשראה.

ההשקעה במינהל כיתה נראית למביט מהצד בעין לא מקצועית כטכנית, סזיפית, תקנונית ואולי אף מתישה. מסמכנו זה מבקש להזכיר לכל מורה ומורה שמוגנות, סדר ויציבות בכיתה הינם מלאכת מחשבת של חינוך במיטבו. איש החינוך יודע, שבמקום בו הוא מצליח לעורר בלב תלמידיו חדוות למידה תוך כבוד לחברים, למורה, לכיתה ולשיעור, נובטת הלמידה האמתית.

"שקט חינוכי" משמעו שהתלמיד חש בטוח, מוגן ומובן, שהוא אינו נזקק להגנות ולהתנגדויות ושהוא מוכן להתמסר ללמידה, לחיברות לצמיחה שלו.

יחד עם זאת, גם ל"אי השקט הלימודי" יש תפקיד. כאשר המורה פוגש באותו תלמיד ששוב ושוב אינו נענה למאמצים לסייע לו להיות חלק מהלמידה והחיברות, הוא יודע שאותו תלמיד מצוי במצוקה ועבורו הוא שב ומגייס בנחישות את מיטב כליו, כוחותיו והשראתו.

ניהול כיתה ואקלים כיתה כמעשה אמנות. אמנות שלא תמיד נראית לעין ובוודאי שאף פעם אינה פשוטה. אמנות שיופיה הוא בהיותה משקמת, מנחמת ופעמים רבות אף מצילת נפשות. מורה שמתמודד עם קשיי התנהגות בכיתה ראוי להערכה, לתמיכה ולליווי. כל מורה שיכול להם – הוא איש חינוך במיטבו. וכאשר אין הוא יכול להם ובכל זאת, הוא אינו חדל מלחפש פתרונות ומענים למען אותם תלמידים, הרי שהוא אדם במיטבו ואשרי תלמידיו שזכו בו.

נספח: סטנדרטים לאקלים חינוכי מיטבי בבית הספר

המסמך "סטנדרטים לתרבות ולאקלים בית ספר" נכתב בהליך משותף של שפ", "המחלקה לחינוך לחיים בחברה" באגף לחינוך יסודי, "מינהל חברה ונוער", הממונה על זכויות ילדים, הממונה על שוויון בין המינים, "הקו הפתוח", "מטה קרמניצר-שנהר במזכירות הפדגוגית", "הסתדרות המורים" ו"ארגון המורים העל-יסודיים". מסמך הסטנדרטים מתאים לכלל בתי הספר במערכת החינוך. המסמך מציג תפיסת עולם, שפה משותפת, אסטרטגיה וכלים לצוות בית הספר, ליצירה ולניהול של האקלים וכן מדדים לבדיקתו. מסמך הסטנדרטים משמש בסיס לתכנית מערכתית. להלן פירוט הסטנדרטים ומרכיבי היסוד בתכנית המערכתית:

הסטנדרטים מאפשרים לבית הספר לעבוד על כל ההיבטים המרכיבים את נושא האקלים: (1) מוגנות, בטיחות ובריאות; (2) תקשורת בין-אישית וקשר בין באי בית הספר; (3) למידה רגשית ולמידה חברתית – כישורי חיים וחינוך חברתי; (4) אקלים לימודי; (5) מתן מענה דיפרנציאלי בבית הספר לתלמידים בעלי צרכים ייחודיים; (6) יחסי גומלין בין בית הספר להורים ומכוונות לקהילה; (7) טיפוח הסביבה הפיזית של בית הספר.

הסטנדרטים נסובים סביב שלושה מרכיבים מרכזיים:

ארגון בית הספר: מדיניות, נהלים – ידיעתם ואכיפתם, חלוקת תפקידים וקביעת סמכויות ואחריות, מנגנונים ליישום וכדומה.

טיב היחסים בין האנשים בתוך הארגון ומחוצה לו: טיב הקשרים בין ההנהלה לצוות, בין הצוות החינוכי לתלמידים, בין הצוות החינוכי להורים, בין התלמידים בקבוצות הגיל השונות, בין צוות בית הספר לתלמידים בעלי צרכים מיוחדים ובין בית הספר לקהילה.

ההיבט הפדגוגי: כינון שיח חינוכי ותכנית התפתחותית ללמידה רגשית, חברתית וערכית כחלק בלתי נפרד מתכנית הלימודים הכללית.

מפרט הסטנדרטים

להלן הגדרת הסטנדרטים, דוגמאות לפעולות ודוגמאות למדדים לבדיקת היישום. הפעולות עוסקות בשלושת הרכיבים שפורטו בסעיף הקודם. בית הספר יכול לבחור מתוך פעולות ומדדים אלו ולהוסיף עליהם.

א. סטנדרט 1: מוגנות

תיאור הסטנדרט: בית הספר פועל להבטיח את שלומם ואת ביטחונם של התלמידים והמורים בפעילויות בית-ספריות ובכך מקיים את זכותם של התלמידים והמבוגרים לשמירה על גופם, על בריאותם הנפשית ועל רכושם.

דוגמאות לפעולות

- קביעת קוד התנהגות, תקנון או אמנה. בכל מסגרת חינוכית המנסחים את ה"אני מאמין" של המוסד החינוכי - ערכים משותפים, נהלי משמעת וגבולות ההתנהגות הרצויה
- דיון בכיתות אודות ערכים וחינוך למניעת אלימות
- קביעת מדיניות למעקב, תגובה ודיווח אודות אירועים חריגים, לרבות תיעודם
- הגברת ההשגחה והפיקוח של מבוגרים בהפסקות, בזמנים ובמקומות המועדים לסיכון
- תגמול התנהגויות חיוביות בקרב התלמידים וחיזוקן
- טיפוח יכולות הצוות החינוכי בניהול הכיתה ובניווט ובהתמודדות עם אירועי אלימות
- קיום תכניות הסברה ומניעה בנושא התנהגויות סיכון

דוגמאות למדדים לבדיקת יישום התכנית

- ירידה בכל מדדי האלימות: מעורבות באירועי אלימות, סחיטה, איומים, חרם והצקות, אלימות מינית והטרדה מינית, התעללות, ונדליזם וגניבה.
- חיזוק תחושת המוגנות של התלמידים
- חיזוק תחושת המוגנות של חברי הצוות החינוכי, המנהלי והניהולי.
- הימצאות תקנון בית-ספרי הכולל נהלים וחוקים ברורים
- דיווח של התלמידים ושל הצוות החינוכי על אכיפה עקבית של התקנון
- ירידה בתכיפות היעדרויות ואיחורים של תלמידים
- ירידה בדיווחים על עישון ועל צריכת אלכוהול וסמים.

סטנדרט 2: תקשורת בין-אישית וקשר בין באי בית הספר

תיאור הסטנדרט: בית הספר מבנה ומקדם יחסי אכפתיות וכבוד בין הבאים בשעריו ומטפח תחושת שייכות ומעורבות חברתית.

דוגמאות לפעולות

- יצירת קשר מידי עם תלמידים הנעדרים מבית הספר
- איתור תלמידים בודדים או דחויים וסיוע בשילובם

- שיתוף תלמידים בתכנון אורח החיים הבית-ספרי
- ארגון פעולות ומסגרות לעידוד השייכות והמעורבות
- חניכת תלמידים על ידי צוות בית הספר
- הפעלת חונכות "תלמידים למען תלמידים" בבית הספר ובקהילה
- קיום שיחות אישיות, שיחות משוב וקשר אישי שוטף בין מורים, תלמידים והורים.

דוגמאות למדדים לבדיקת יישום התכנית

- יחסים חיוביים בין תלמידים לבין חבריהם בכיתה
- עבודת צוות
- מנהיגות של המנהל תוך שיתוף אנשי הצוות החינוכי
- יחסי קרבה ואכפתיות, הוגנות וכבוד בין מורים לתלמידים
- תחושת שייכות לבית הספר
- מעורבות חברתית של התלמידים.

סטנדרט 3: למידה רגשית וחברתית

תיאור הסטנדרט: בית הספר מקדם למידה רגשית וחברתית ומפתח כישורים המסייעים לתלמידים בהתנהלותם החברתית בהתאם לגילם.

דוגמאות לפעולות

- הרחבת החינוך החברתי במסגרת בית הספר
- יישום שיח רגשי במבנים כיתתיים, קבוצתיים ופרטניים בבית הספר
- שילוב שיעור חינוך ושיעור כישורי חיים בתכנית הלימודים
- התנסות במסגרות חברתיות ובפעילויות התנדבות ומעורבות חברתית בבית הספר ובקהילה
- שילוב היבטים רגשיים בלמידה ובהוראה
- הקדשת ישיבות מורים ושיעורים לתהליכים רפלקטיביים בעקבות תהליכים לימודיים, רגשיים וחברתיים.

דוגמאות למדדים לבדיקת יישום התכנית

- קיום שיעור חינוך, שיעור "כישורי חיים" ופעילויות מעורבות אישית וחברתית כמתחייב
- השתתפות בפעילויות חברתיות
- התנסות במילוי תפקידים
- השתתפות בפורומים ובוועדות בבית הספר
- עידוד מעורבות חברתית של התלמידים
- פעילות מועצת התלמידים.
- מתקיים שיח רגשי בנושאים חברתיים
- מתקיים שיח רגשי אודות הלמידה

סטנדרט 4: אקלים לימודי

תיאור הסטנדרט: בית הספר מבנה סביבות למידה משמעותיות התומכות בתהליכי למידה, הערכה ומשוב, בחיזוק למידה המונעת על ידי מוטיבציה פנימית ובהעצמת תחושת המסוגלות האישית של התלמידים ללמוד ולקדם את הישגיהם ושל המורים ללמד ולפעול.

דוגמאות לפעולות

- יצירת סביבות למידה מגוונות המאפשרות בחירה ומעוררות עניין בקרב התלמידים
- פעולות לחיזוק תחושת המסוגלות בקרב התלמידים והמורים
- העלאת ציפיות המורים מתלמידיהם להתקדמות בלימודים
- יצירת תהליכי הערכה ומשוב מגוונים לתלמידים
- מתן מענה לתלמידים ברמות שונות של יכולות, צרכים והישגים
- זיהוי, פיתוח וחיזוק של סגנונות ודרכי למידה
- יצירת שיח עמיתים העוסק בהיבטים הרגשיים של הוראה-למידה.
- שיח רגשי אודות הלמידה כחלק טבעי מהלמידה בכיתה
- שיח רגשי אודות ההוראה כחלק טבעי ממערך התמיכה במורים וליווים.

דוגמאות למדדים לבדיקת יישום התכנית

- תמיכה לימודית בתלמידים במהלך שיעורים או באמצעות תכניות ייחודיות
- הזדמנויות לימודיות וחברתיות תכופות המעודדות סקרנות ומאפשרות בחירה ואוטונומיה של התלמיד
- המורים מספקים לתלמידים מידע, משוב והנחיה המאפשרים להם לשפר את הישגיהם
- רמת הציפיות של המורים מהתלמידים להתאמץ ולשפר את הישגיהם
- מידת העניין שהתלמידים מגלים בלמידה ומידת ההנאה שהם מפיקים ממנה
- מידת השימוש בדרכי הוראה שונות ובדרכי הערכה מגוונות ומותאמות לצרכי התלמידים
- מידת ההסתייעות של התלמידים בשיעורים פרטיים
- הזמן שהתלמידים מקדישים לשיעורי בית
- שיחות אודות ההיבטים רגשיים בתהליכי הוראה-למידה.

ה. סטנדרט 5: מענה לתלמידים בעלי צרכים ייחודיים

תיאור הסטנדרט: בית הספר מספק מענים מובחנים לצרכים ייחודיים של תלמידים בתחום הקוגניטיבי, הרגשי, החברתי, המשפחתי, הגופני והכלכלי.

דוגמאות לפעולות

- מתן מענה לתלמידים בעלי צרכים מיוחדים – לקווי למידה, תלמידים בעלי קשיי למידה, תלמידים הזכאים להיכלל בתכנית השילוב, תלמידים הלומדים בכיתות לחינוך מיוחד, מצטיינים ומחוננים, תוך שמירה על פרטיותם
- מתן מענה וליווי לתלמידים במצוקה ולתלמידים בסיכון, תוך שמירה על פרטיותם
- מתן מענה חינוכי טיפולי בבית הספר לתלמידים בעלי בעיות התנהגות
- מתן מענה ייחודי לתלמידים עולים.
- הנגשה ופיתוח מענים אוניברסליים לרווחת תלמידים ומורים המתמודדים עם מוגבלות גופנית

דוגמאות למדדים לבדיקת יישום התכנית

- מיפוי תלמידים בעלי צרכים ייחודיים
- הלימה בין תוצאות המיפוי והאבחון לבין המענה שניתן לתלמידים בעלי צרכים ייחודיים
- קיומן של קבוצות טיפוליות לתלמידים במצוקה ובעלי בעיות התנהגות
- פיתוח עמדות חיוביות כלפי שונות באשר היא
- מענים ייחודיים מותאמים
- מענים אוניברסליים
- מעני הנגשה
- שיח חינוכי לקידום סובלנות, פתיחות, קבלה
- שילוב והכלה בפועל של תלמידים ומורים בעלי צרכים מיוחדים
- קהילה חינוכית מגוונת, רבת צרכים, רבת אתגרים והטרוגנית.

סטנדרט 6: יחסי גומלין בין בית הספר להורים ומכוונות לקהילה

תיאור הסטנדרט: בית הספר וההורים משתפים פעולה כדי לקדם את טובת הילד בתוך בית הספר ומחוצה לו. בית הספר מקיים מערך של העברת מידע להורים בנוגע לבית הספר ובנוגע לילדיהם; בית הספר פועל למיסוד שותפות עם ההורים ומגדיר את תחומי מעורבותם ואת התחומים שבהם הם יוכלו להיות שותפים בקבלת החלטות ובפעילויות של בית הספר; בית הספר פועל מתוך מכוונות קהילתית.

דוגמאות לפעולות

- העברת מידע שוטף להורים על המצב הלימודי-חברתי של ילדם ועל הפעילות בבית הספר ולפי הצורך - שיתופם בבניית תכנית אישית לילדם
- יצירת תרבות דיווח להורים על אירועים חיוביים הקשורים לילדם
- הבניית מסגרות לשיתוף פעולה ולמעורבות הורים בבית הספר
- הבניית מסגרות לשיתוף פעולה עם הקהילה ועם גורמים נוספים, כמו המשטרה, הרווחה וכיו"ב

- הפעלת סדנאות משותפות להורים, לתלמידים ולצוות החינוכי בתחומים של קביעת תקנון בית ספרי, התנהגויות סיכון, גלישה בטוחה ועוד.
- הזמנת ההורים ליזום, להשפיע, להציע בנושאים שעל סדר היום הציבורי בית הספר ובנושאים הקשורים להתקדמות ילדם.

דוגמאות למדדים לבדיקת יישום התכנית

- מעורבות ההורים ותרומתם בתחומים שהוגדרו על ידי בית הספר
- יידוע הורים
- פעולות בשיתוף הקהילה.
- יוזמות הורים
- שיחות ותקשורת שוטפת עם הורים
- מניעת מצבי משבר וקונפליקט
- התמודדות יעילה ומיטבית במצבי משבר וקונפליקט
- השתתפות הורים בהווי הבית ספרי

סטנדרט 7: טיפוח הסביבה הפיזית של בית הספר

תיאור הסטנדרט: סביבת בית הספר נעימה, נקייה ובטוחה, ובית הספר מתמיד בטיפוחה בשיתוף התלמידים.

דוגמאות לפעולות

- שמירה על סביבה נאותה ובטוחה
- יצירת סביבה אסתטית, מעוררת השראה, מושכת לב ועין
- שיפור הסביבה הלימודית וטיפוחה
- יצירת מבנים מגוונים ופינות למידה שונות במענה לצרכים ולסגנונות למידה שונים
- פיתוח הסביבה הטבעית לפי ערכי הקיימות
- הצטיידות מעבדות וספריות
- בניית הפרדה בחדרי השירותים בין תלמידים צעירים לתלמידים בוגרים

- דיווח לרשות המקומית על כל מפגע שנמצא תחת אחריותה ושיתוף פעולה עמה

- סביבה חינוכית מונגשת, נוחה, מוארת, מרווחת

דוגמאות למדדים לבדיקת יישום התכנית

- קיומם של משאבי הוראה – מעבדות, מחשבים, ספריות וחדרי מקצוע ואיכותם

- חזות בית הספר ומסדרונותיו – תצוגות חינוכיות ועיצוב מעורר השראה

- ניקיון, טיפוח, סדר

- הנגשה יעילה

- אוירה צבעונית, מרנינה, הן הטבעית והן הבנויה